

ISTVÁNFFY GYULA JÁTÉKGYŰJTÉSEI

KRISTON VÍZI JÓZSEF

Istvánffy Gyula (1863–1921) jó száztíz esztendővel ezelőtt, a Parádon élő gróf Károlyi család gyermekei mellett nevelősködve „kezdett foglalkozni a palóc nép életének tanulmányozásával”.¹ Elsősorban folklorisztikai gyűjtéseinek anyagát (népmesék, ún. „babonák”, a kalendáris ünnepekhez s az emberélet fordulóihoz fűződő szokások stb.) már kezdetektől fogva a néprajztudomány szakfolyóiratában adja közre, s itt lelhetünk rá első gyermekjáték-fűzésére is.² Parád, (Mátra)Balla, Terpes, Mikófalva és (Eger)Bocs fiatalságának társaséletéről, jeles napi szokásairól írva, kilenc olyan – immár klasszikusnak számító – mozgásos és párválasztó játékot ír le, amelyek addig e vidékről legföljebb, ha töredékesen voltak ismertek.³ Az 1895 nyarán végzett matyóföldi „terepmunkájának” eredményeit már a következő esztendőben közzéteszi terjedelmes, öt részre bontott tanulmányában. Iskoláskorú fiú- és leánygyermekek játékait ismerteti Tardról, mindösszesen csak négyet számlálva az ottani párválasztó játékok közül.⁴ A kutató utód, *Bodgál Ferenc* a következőket tartotta kiemelendőnek Istvánffy mindezt csaknem másfél évtizeddel később folytatásul vállalt további kutatásaiból. „Az 1909. év nyarán a Borsod-Miskolci Múzeum Közművelődési Egyesület megbízásából is, több mint három hétre terjedő néprajzi kirándulásokat tettem a Bükk hegység északnyugati nyúlványai között elterülő 14 palócz községbe, nevezetesen: Bánfalva, Bánhorváti, Dédes, Bóta, Sata, Uppony, Csokva-Omány, Mercse, Királd, Nagy-Visnyó, Csernely, Szilvás és Apátfalva községekbe”.⁵ E – csekély kivétellel – barkó falvak⁶ közül Balaton, Bóta, Csernely, Sata és Uppony a játékok legjelentősebb lelőhelye.⁷ A Kisfaludy Társaság támogatásával – a Magyar Népköltési Gyűjtemény 14. kötetét tervezett befejező munkálataihoz – Istvánffy Gyula kiegészítő anyaggyűjtést végzett Borsod, Heves és Nógrád megyék községeiben, így nem véletlen, hogy a végül is 1963-ig kiadatlan „Palóc népköltési gyűjtemény” játékanyaga jobbra ezt a beváltott igyekezetet tükrözi.⁸ Tanúskodik erről még az az önéletrészlet is, amely alapján megállapíthatjuk, hogy a nem sokkal azelőtt – általa összeszámolva – még csak 12 gyerekjáték a „pótgűjtés” eredményeként a sajtó alá rendezés évében (1914) duplájára, illetve az állathívogató és a kiolvasó mondókákkal

1 *Bodgál F.*, 1963. 8.

2 *Istvánffy Gy.*, 1895. 114–118., ill. *Uő.* 1963. 80–87.

3 Kiss Áron máig tanulságos gyűjteményében e településekről, sőt e régióból egy kivétellel (Szabó József mátraballai adatai) nem is szerepel! – *Vö. Kiss Á.*, 1891. VI–VIII. – Esetünkben s Istvánffy kapcsán ez azért is meglepő, mivel 1883–86 között ő épp abban a Budai Paedagogiumban tanult, ahol Kiss Áron (1845–1908) tanított, majd igazgatott, s ahonnan e nagyszabású játékgyűjtő kezdeményezés kiindult! Számunkra talány, hogy az igen nyitott és a néprajzi kezdeményezésekre mindig figyelmes Istvánffyt miért nem találjuk (ellentétben pl. Bellosics Bálinttal) a korabeli gyűjtők között.

4 *Istvánffy Gy.*, 1896. 280–285. ill. *Uő.* 1963. 87–89.

5 *Istvánffy Gy.*, 1911. 162.; *Bodgál i.* m. 13–14

6 *Paládi-Kovács A.*, 1982. 12.

7 *Istvánffy Gy.*, 1911. 363–368.

8 *Istvánffy Gy.*, 1963. 67–79.

közel háromszorosára növekedett.⁹ (Istvánffy Gyula özvegye 1921-ben viszont már 58 lapnyira teszi az ily szempontból szóba jöhető gyűjteményt!)

A következőkben a több mint hét évtizede szem elől tűnt, majd Bodgál Ferenc jóvoltából – éppen negyven évvel ezelőtt – ismét előkerült kéziratnak, illetve az abból született jubileumi kötetnek gyermekfolklor-játék vonatkozású anyagát vizsgáljuk, rendszerezzük és mutatjuk be. Tesszük ezt azzal a nem titkolt céllal, hogy az ünnepi kötetet forgató gyakorló és leendő pedagógusok, érdeklődő hagyományörzők közösségei számára jó néhány régi-új játékkal szolgáljunk.¹⁰

Végső soron 9 Borsod, Heves és Nógrád megyei palóc,¹¹ 1 matyó¹² és 5 barkó¹³ településről Istvánffy által 1894–1912 között gyűjtött 6 játékezdő mondóka (kiolvasó), mozgásos, párválasztó és néhány ún. szellemi (ügyességi, kitalálós stb.) játék, valamint korábban igen kedvelt állathívogató és -csúfoló versike lett ismertetésünk tárgya. Ám a kéziratból s így az alábbiakból is sajnos egyértelműen kitűnik, e játékok a legminimálisabb ritmus- és dallamjegyzést nélkülözik, ezért a tanulást és a gyakorlást megkönnyítendő, s a teljessé tevő kiegészítést nyújtó kottás példa-párhuzamokat (*Lajos Árpád*: Borsodi Játékok. Miskolc, 1957., *Borsai Ilona-Hajdú Gyula-Igaz Mária*: Magyar népi gyermekjátékok. Budapest, 1976., valamint *Borsai Ilona-Kovács Ágnes*: Cinege, cinege, kismadár... Budapest, 1983.) a játékokhoz tartozó jegyzetekben pontosan föltüntetjük.¹⁴ A rendszerezésnél *Lázár Katalinnak* az elmúlt egy-másfél évtized során folyamatosan kiérlelődött játék-osztályozását és finoman árnyalt csoportosítását vettük figyelembe, s ajánljuk annak használatát magunk is.¹⁵ Ettől csupán egy helyütt tértünk el, amikor is a *kiolvasó mondókák csoportját* – a játékmenet logikájából adódóan! – a játékok elé helyeztük.¹⁶ Ezt megelőzően pedig azokat a szintén gyermekfolklorhoz sorolt versikéket, amelyek *Kiss Áron* óta egységet képeznek, s a gyermeket körülvevő növény- és állatvilág sajátos befolyásolására törekszenek.

I. MONDÓKÁK

1. Állathívogatók

Ezek sorában elsőként csigacsalogatókat mutatunk be, itt jegyezve meg, hogy – érdekes módon – talán ez az egyetlen kis csoport, amely *Kiss Áron*ék egyébiránt igen gazdag anyagában teljesen hiányzik! Az alábbiak Borsodbótáról, valamint Balatonból származnak.

*Csiga-biga, nyújtsd ki szarvacskádat,
Ha nem nyújtod, széttöröm a házad,
Sós kútba vetlek,
Onnan is kiveszlek,*

⁹ *Bodgál* i. m. 16–17.

¹⁰ Ezt a célt szolgálta példszerűen a Herman Ottó Múzeum gondozásában *Lajos Árpád* „A magyar nép játécai” című könyv hasonmásának megjelentetése 1997-ben.

¹¹ Bocs, Balla, Mikófalva, Bekölce, Nagyvisnyó, Bodony, Szajla, Szúcs, Terpes.

¹² Tard

¹³ Balaton, Bóta, Csernely, Sánta és Uppony

¹⁴ Felhasználjuk ezek mellett még *Nemcsik Pál* 1971. (Borsodnádásd) több helyütt föllelhető kéziratát, összevetés végett *Juhász Judit* dél-gömöri gyűjtésén alapuló TDK-dolgozatát, valamint *Kriston Vízi József* 1989-ben megjelent palócföldi gyermekjáték anyagát.

¹⁵ *Lázár K.*, 1990.; *Uő.* 1996/a; *Uő.* 1996/b.; *Uő.* 1997.

¹⁶ Lásd: *Kriston Vízi J.*, 1997. 120–121.

*Kerek alá teszlek,
Malomkővel lenyomtatlak,
Csiga-biga, nyújtsd ki szarvacskádat.*¹⁷

*Csiga-biga gyere ki,
Ég a házad ideki,
Ha nem hiszed, gyere ki,
Majd meglátod ideki.*¹⁸

Istvánffy Gyulának a Borsod megyei palócokról 1911-ben közzétett tanulmányában „állathívogató s tréfás versek. – Gyermekek mondogatják” címszó alatt a következők olvashatók:

Katicza-bogárhoz

*Szabaókám, szabaókám.
Merre viszel éngem?
Ég felé-je, feöd felé-je, temető felé-je?
(azaz: ég felé-e, föld felé-e, temető felé-e?)*

Kezük fejére teszik a bogarat s a fenti sorokat addig mondogatják, míg a *kis katóka* el nem repül.¹⁹

Békához

*Kunka béka, gyere fel,
Meghal apád ide fel.*²⁰

Szintén a barkófüldi Sátárról való a következő, *lepkéhez* szóló versike:

*Lep le, lepe, babot adok,
Ha megeszed, többet adok.*²¹

Kőkiverőhöz (kis lapos, vörös bogárra, mely tavasszal falak tövében, napsütötte köveken mászkál):

*Kőkiverő, ki, ki, ki!
Süss, napocska, ki, ki, ki!
Isten tányérkájára (a napraforgóra).
Vidd el a hideget,
Hozd el a meleget, Isten bogárkájára.*²²

Szúcson s Bekölcén az alábbi „csere-verssel” próbáltak kedveskedni:

*Isten tehénkéje,
adjál nékem vajjat,
én meg adok tejet.*²³

A *héjariasztók* funkciója az alábbi volt: „A kis libapásztorok egyik legfőbb ellensége a héja. Ha nem vigyáztak, rákapott a libaseregbe, s egymás után hordta el a kislibá-

¹⁷ Istvánffy Gy., 1963. 116. – Igen szép párhuzamát Barsi Ernő sályi gyűjtéséből közli: *Borsai I.–Kovács Á.*, 1983. 83. 10. sz. példa

¹⁸ Istvánffy i. m. és i. h.; Vö. még: *Borsai–Kovács* i. m., i. h. 9., sz. példa a Szabolcs-Szatmár megyei Nagyecsedről, *Dancs Lajos* gyűjtéséből

¹⁹ Vö. Tardonáról *Kriston Vízi J.*, 1989. 506. – További országos kitekintést adó példakkal: *Borsai–Kovács* i. m. 84–88.

²⁰ Békacsalogató szintén nem szerepel még Kiss Áronnál, de a Borsai Ilona és Kovács Ágnes által közösen jegyzett gyűjteményben sincs ehhez hasonló.

²¹ Vö. Kiss Á., 1891. 16. 4. sz. (Sajó-Gömör), szintén Barsi Ernőtől, Sályból, valamint Nagyvisnyóról Gál Gyula gyűjtéséből. Vö. még: *Kriston Vízi* i. m. 506.

²² Kiss i. m. 22., és további párhuzamait közli: *Kriston Vízi* i. m. 503.

²³ Istvánffy Gy., 1963. 117.

kat. Amint a gyerekek megpillantották a kék égen körözni, tele torokból kiáltozni kezdtek”,²⁴

*Héjja, héjja, lakatos,
Látom, lábad ripatos,
Míg azt le nem mosalod,
Aggyig libát nem adok.
Csellőre, csattogóra,
Ángyom ablakára,
Hozz' ki lányom az ollót,
Nyírjuk, szabjuk a posztót,
Vessük a héjjának.*

(Sáta)

*Héjja, héjja, lakatos,
Látom, lábad ripatos,
Addig libát nem adok,
Míg a lábad nem mosod.*

(Bocs)

*Szóllőre, csattogóra,
Ángyom asszony ablakára.
Nyisd ki ángyom ablakod.
Szőr, szőr, libaszőr,
Kicsiny a lány, majd megnő.*

(Balaton)

Más, további változatok:

*Héjja, héjja, Náci,
Nem tudsz libát fogni!
Od' adom az anyját,
Szarom a libáját.*

(Balaton)

*Héjja, héjja, lakatos
Otthon van-e most Lajos?
Otthon, otthon. Mit csinál?
Hason fekszik, úgy dudál.*

(Bocs)

*Héjja, héjja, lakatos
Kilátom a kakasod.
Addig libát nem adok,
Míg csak el nem takarod.*

(Balla)²⁵

2. A *kiolvasó/kiszámoló mondókák* a kötött formájú, többszemélyes gyermekjáték-
ok előkészítését, megindítását vannak hivatottak segíteni.²⁶ A ma ismert s meglehetősen
uniformizált rigmusokhoz képest az alábbiak – archaikusságuk mellett is – jóval válto-
zatosabbak.

²⁴ Borsai-Kovács i. m. 93–95.

²⁵ Istvánffy Gy., 1911. 368.; *Uő.* 1963. 116–117.; Vö. még *Kriston Vízi* i. m. 509.

²⁶ Lajos Á., 1979. 671–672. Az utóbbi évtizedek palócföldi példáit mutatja be *Kriston Vízi J.*, 1989. 516–521.

*Egedem, begedem, tiikom Pál,
Háj!, patkóra tulipán,
Fényes szöggel szögelik,
Nádpálcával kongatik,
Kong, kong vaskemence kívül-belül
Hátruljába süll a kecske.*

Aló, mars ki!

(Uppony)²⁷

*Egedem-begedem, kallantyú,
Nem vagyok én félnyakú,
Isten kovácsa vagyok,
Szent Pál lovát patkolom,
Fényes szöggel szögelem,
Vaspálcával kongatom,
Kong, kong Péter bácsi,
Szedd ki, vedd ki, eredj ki.*

(Balaton)²⁸

*Egedem-begedem, bőröm, bőröm,
Bikk mázsárom, kenderföldöm.
Lövöldöznek,
Izsmány, fodormány,
Egy süvegű boszrokány.
Ha én madárka lehetnék,
Zöld füvecskét (vagy arany szemet) szedegetnék.*

*Vasba hánynám, vas mellé,
Csirip-cserep vas pallé(r),*

Fogj fát!

(Bóta)²⁹

*Egedem, begedem, hajdú tánc,
Hajdú sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
Komámasszony megfogta,
Két oldalról pofozta,
Ide-oda, amoda,
Te vagy a jó cicuska.*

(Balaton, Bóta)³⁰

*Egedem-begedem, tükröcske,
Hová való menyecske,
Szántóföldön ugrosik,
egerlyukba bújdosik.*

(Bóta)

*Szip, szab, szabó pap,
Sep ki, dobd ki, eredj ki.*

(Bekölce)³¹

27 Istvánffy Gy., 1963. 119.

28 Istvánffy i. m. 120.

29 Istvánffy i. m., i. h.

30 Istvánffy i. m. 119.

*Cérnára, cinegére,
Szuszi madár a mezőre,
Szuzd ki, akaszd ki,
Hadd száradjon odaki,
Szőke kakas, komédiás,
Aló, mars ki!
(Mikófalva)³²
Kis utcába kisütött a nap,
Beharangozott a pap,
Gyerünk pajtás szentegyházba,
Öltözzünk fel papruhába.
Inz, pinz,
Te vagy kint!
(Bekölce)³³*

II. MOZGÁSOS JÁTÉKOK

E játéktípusba sorolhatnánk az ölbeli gyermek játékaival, az ügyességi és erőjátékokat, a fogócskák és a vonulások.³⁴

1. Elsőként az igen népszerű és kedvelt fogócskák csoportját mutatjuk be, s úgy, hogy a konkrét kiolvasókkal indított játékokkal kezdjük.

Mikor „cicát” (fogósdit) játszanak, a cicát így választják:

*Egerbe' vót egy kis bót,
Abba' mindenféle vót,
Cukor, kávé, mandula,
A lábadat tedd oda.
Akire az utolsó szó esik, az lesz a „cica”.*

Amikor „macskázni” akartak:

*Ötöm, bötöm, öt mázsára,
Szól a rigó rakoncára,
Cérnára, venyigére,
Zúzz ki, madár a mezőre.
Zúzz ki, akaszd ki,
Hadd száradjon odaki.
Szőke komót, komódia,
Dória dob,
Szívia, kavia,
Arany pitye, lotty.*

Akire az utolsó szó jut, az lesz a macska, s a többi, akik szanaszét futnak, elkezdik kergetni.³⁵

*Felment füge a fára,
Fészket rakott az ágra,
Egyet tojt, kettőt (3-at ...10-ig) tojt,*

31 Istvánffy i. m. 120.

32 Istvánffy i. m. 121.

33 Istvánffy i. m., i. h.

34 Lázár K., 1997. 34–36 szerint

35 Istvánffy i. m. 119.

s akire az utolsó szótag jut, kergeti a többit, míg egyet el nem fog.³⁶

*Egy-begy, csobolyó,
Kecskerágó mogyoró
Ezalatt a föld alatt.
Ebbe bebe Benke,
Búboska feneke,
Szil, szál leppentyű,
Az orrodra vaskesztyű.*

Akire az utolsó szótag jut, a körben állókat addig kergeti, amíg valakit el nem fog (Mikófalva).

Istvánffy Gyula korai, matyóföldi gyűjtéseiben az alábbi „kullancsjáték” érzékletes leírását adja. „A gyermekek körbe állanak s egy a kör közepén állva *sorsot vet* a körben állókra a következő versikével:

*Verebek voltunk, földre szálltunk,
Küllő szemet szedegetünk,
Póré, póré
Kövér kakas koncsorgásé.
Dobd ki balog sugár.*

Akire a „sugár” szó esik, kimegy a körből. Ilyenformán a körben állók valamennyiért kisorsolják, természetesen egynek a kivételével. Akire az utolsó szó nem esett, ez marad a *kullancs*. Erre a többi futásnak ered szanaszét, a kullancs meg utánuk, s addig üldözi, hajszolja társait, míg valamennyit össze nem fogdosta. Akit egyszer már elfogott, annak abban a játékban tilos ismét futni. A sorsvetésnél használják a következő kiolvasó mondókat is:

*Elmentem én az erdőre
Bükkfa tüzet rakni,
Utánam jött egy vén ember
Hátba veregetni.
Hozd el fiam a csutkát,
Hadd uszítsam a kutyát. Amott-e!
(Tard, 1895)³⁷*

A kergető-üldöző „libázás”-t pedig a kedvelt felelgetős változattal szintén Tardról hozta etnográfus elődünk. „A gyermekek egyet maguk közül megválasztanak *róká*nak, a másikat meg *anya-lúd*nak, a többi pedig *liba* lesz. A pázsiton szanaszét legelő libákhoz odaszól az *anyalúd*:

*Gyertek be, buriskáim,
Gá-gá-gá!*

A libák erre azt felelik:

Ekkor a *róka* megszólal:

*Itt van már a vén róka,
Ki a libát megfogja.*

Erre aztán elkezdenek valamennyien gágogni. A róka üldözőbe veszi a libuskákat, s ezek az anyalúd köré csoportosulva keresnek menedéket. A róka azonban itt is tovább üldözi őket s addig futkosnak az anyalúd körül, míg a róka valamennyi libát el nem fog-

36 Egerbocs, 1912.; *Istvánffy* i. m. 121.

37 *Istvánffy* 1985. 118.; *Uő.* 1963. 88–89.

ta. Ekkor aztán az anyalúd lesz a róka, az anyalúdnak pedig egy másikat választanak s újból kezdik a játékot”.

2. Ismertetett s ajánlott szisztémánk szerint az *ügyességi és különféle erőjátékok* csoportjához értünk, s ide is több, Istvánffy-féle gyűjtés anyagát sorolhatjuk. Közülük most a „vászonárulás” néven sokfelé ismert és népszerű, ezúttal egy Borsodbótáról való szép leírást teszünk közzé.

„A leányok egymás kezét megfogva kinyújtott karral egyes sorba állanak. Egyik lány a *cigányasszony*, a másik a vásznat árulja:

– Néni, hogy ez a vászon? – kérdi a cigányasszony.

– Ez bizony szép is, finom is. Ezer pengő az ára.

– Nohát, menjék be az ollóért.

Vászonruhás asszony elmegy az ollóért, azalatt a cigányasszony egy lányt elvisz a sorból. Erre a vászonáruló, mikor visszajő, észreveszi s szidja a lányát:

– Jaj, бүdös lány, el hagytad vinni a vásznat. Kutyaбör, mindjárt megverlek.

A cigányasszony aztán így sorra ellopja a vásznat, s a lányok valamennyien a háta mögé állnak s elkezdnek „tapsikolni”.

– Mi az? – kérdi a vásznas asszony.

– A diót törik a padon – mondja a cigányasszony.

A lányok elkezdnek erre дörөmbölni, dobogni a lábaikkal.

– Mi az? – kérdi megint a vásznas asszony.

– A lovak дörөmbölnek az ólban.

Erre a lányok megint kukrikolnak.

– Mi az? – kérdi a vásznas.

– Kakas kukurikul az ólban, feleli a cigányasszony. Erre a vásznas úgy tesz, mint-ha most venné észre, hogy a cigányasszony háta mögött van az ellopott vászon s elkezd megvetni a lánycsoport körül:

– Ím megállj, megverlek! – s addig üti, míg a lányok körül a helyire nem tér vissza.”³⁸

3. A mozgásos játékok csoportját alkotják az ún. *erőkifejtők* is, amelyekből itt álljon két, a Bükk ellentétes pontjairól (Tard és Csernely) való ismertetés.

„TűZ. A gyerekek a játéknál is körbe állnak, csakhogy szorosan egymás mellé és hátratett kezekkel. Egyikök az ún. *tűzhordó* a körön kívül járkálva egy rövid pálcát hord körül e szavak kíséretében:

Tűzet viszek, ne lássátok,

Ha lássátok, ne mondjátok.

Tűzet viszek, ne lássátok,

Ha lássátok, ne mondjátok.

S eközben valamelyiknek a kezébe csúsztatja a pálcát s azzal tovább jár körül, mintha semmi sem történt volna. Az illető pedig, akinek kezébe kerül a pálcá, ütni kezd a szomszédját, ez futásnak ered, s addig szalad a körben állók körül, míg a helyére vissza nem ér. Ezután újból kezdik a játékot, s az lesz a tűzhordó, aki az imént a kezébe kapta a pálcát”³⁹

„Fiúgyerekek összeállnak 15-en, 20-an, s egymás kezét megfogva sorba állanak. A sor jobb végén állót *cigánynak*, a bal végén állót *gazdának* nevezik. A cigány mellett álló két fiú összefogott karját fölemeli, a bal szárnyon álló gazda pedig az egész játszó sereget átvezeti alatta úgy, hogy a cigány szomszédja ezáltal kifordul s keresztbe tett karral

38 Istvánffy Gy., 1963. 70–71.

39 Istvánffy i. m. 87.

fogózik a két szomszédjába. Most a kifordult mellett álló két fiú emeli föl a karját s a többiek az alatt vonulnak el ismét, mire a második fiú is kifordul. És ezt mindaddig ismétlik, míg az egész játszó csapat keresztbe tett karral nem fogózik – s eközben a fiúserg folyton mondja: Forraszd cigány ezt a láncot!” Mikor a játszók valamennyien kifordulva állnak már, a sor végén lévő gazda azt kérdezi:

„– Hogy ez a lánc, cigány?

– Tyíz fillér.

– Hadd nézzem, erős-e a lánc? – s azzal egyet ránt a fiúk során, mely valahol természetesen megszakad. Arra cigány futásnak ered, a többi utána, s mikor elfogják, büntetésül meghúzzák a haját”.⁴⁰

4. A különféle ügyességi és erőjátékok nagy családjába tartoznak a *kifordulós körjátékok*, melyek egyik legjellemzőbbike a „Kis kacsá fürdik”, valamint – Istvánffynál ekként szereplő – „Mit játszunk, lányok?” kezdetű, ahol a körbe fogódzó lányok végigéneklnek a strófát, majd „a megnevezett lány a körből kifelé fordulva áll, úgy forog a többivel, és ezt addig ismétlik, míg valamennyi apránként ki nem fordul”.⁴¹

A *sokféle vonulást* magába foglaló csoportba Istvánffy Gyulától a Terpesen 1894-ben gyűjtött „Az ócsányi legények...” kezdetű *kanyargós játék* tartozik.

E játékot rendszeren 15–20-an fiúk, lányok vegyesen játsszák. Három kisebb gyermeket leültetnek a földre, lehetőleg egyenlő távolságra olyformán, hogy a 3 gyermeket képzeletben összekötő vonal, egy egyenlő oldalú vagy legalább egyenlő szárú háromszöget képezzen. Most a játszók egymás kezét megfogva, a földön ülők egyike körül félkör alakban felállnak szorosan egymás mellé. A félkör balszárnyán álló gyerek megindítja a menetet be a háromszögbe s az egész csapat lassan utánaindul, a háromszög csúcsánál ülő gyermeket kívülről megkerülve ismét a háromszög területébe kanyarodik a játszók láncá s megkerülve a földön ülő harmadik gyermeket is, a háromszögen kívül körülhaladnak a kezdetben felállított félkör jobb szárnyán álló gyermek felé, aki, ha a játszók elegendő számmal vannak, mindaddig nem mozdul a helyéről, míg a csapat vezetője hozzá nem ér s kezét meg nem foghatja. Ilyenformán egy teljes láncot alkotva, az egyik gyermekcsapat egy folyton mozgásban lévő kígyózó vonalat ír le, miközben az alábbi versecskét éneklnek s ismétlik annyiszor, ahányszor a kedvük tartja.

Az ócsányi legények

Fekete földet szántanak.

Gyöngyellő búzát vetnek.

Asz' ide lelkem az inged.

Hadd mossam ki az inged.

Ha azt te elszakajtod

Karmas gyolcsot veszek.

Szita, szita péntek

Siralom Csütörtök,

Dob szerda.

A siroki szőlők alatt

Két szál vesszőt

Összeszedtek, fontak,

Jóra kocogtattak

Koc, koc, koc.

(Terpes, 1894).

40 Istvánffy Gy., 1911. 366–367.

41 Istvánffy Gy., 1963. 68–69. Upponyból 1912-ben gyűjtött anyag. Ugyanaz Lázár K., 1997. 117. alatt mint guggolós körjáték szerepel.

A bújó-vonuló játékok legjellemzőbbike Istvánffynál is a (Bekölcén gyűjtött) „Bújj, bújj, zöld ág...” kezdettel ismert és *egy sorban, kapu alatt lépdelő*,⁴² valamint a „Gyújtottam gyertyát Forgách Dezsőnek” szövegindítású⁴³ leányjátékok egy-egy darabja.

Még szintén a vonulós – elsősorban – leányjátékok családjába tartoznak az Istvánffy által *sajnos itt is dallamejegyzés, kotta nélkül rögzített* és közölt kapus-hidas játékok, úgymint a „Hol vettétek az aranyat, hol vettétek az ezüstöt...” kezdetű feleletős,⁴⁴ vagy a „Ki népei vagytok?...” kérdéssel indító, régies ének.⁴⁵ Hidas játékként ismert régtől fogva az „Itthon vagy-e hidasmester?...” kezdetű is, melyet Bolyokról *Lajos Árpád* és *Schandl Vilmosné* alapos dallam- és táncleírással tett közzé, valljuk be, így az Istvánffynál élvezhetőbben...⁴⁶

III. Lázár Katalin legutóbb közreadott játékelemző gyűjteményében immár a mozgásos és a párválasztó játékok közé – logikusan – illeszti az ún. *szellemi játékok* fejezetét, amelybe a *rejtő-kereső* félék is tartoznak. Istvánffy Gyula „Csepű, lapu, gongyola...” címmel Mátraballáról, valamint „Szem, szem, gyűrű...” indítással Egerbocsról, Szajláról s Szúcsból való leányjátékot közöl, sajnos csak szöveggel.⁴⁷ Ezért mi ezek közül most csak a legesőt mutatjuk be.

„Az iskolás gyerekek, fiúk, lányok sorba leülnek egymás mellé, egy pedig előttük a ronggyal bevont *tehénszőr labdát* a magasba dobálva megkapdossa, miközben folyton ezt éneкли:

*Csepű, lapu, gongyola,
Zsíros, fodros tarisznya,
Kinek látom mosolygását,
Bíró veszi zálogját.*

Aki e dal éneklése közben véletlenül elneveti magát, attól a *játékbíró* zálogot vesz. Aztán mikor már több zálog van együtt, a bíró egy zálogot felmutatva azt kérdezi:

- Kié ez?
- Enyém ez – feleli a tulajdonosa.
- Hogy vetted?
- Száz pengő. Meg egy kiscsengő.
- Ki a szeretőd?

Itt a kérdezett egy fiú vagy egy leány nevét említi, rendszeren a *ragadék* (gúny) nevével együtt, mire a bíró azt feleli:

- Elviheted”.⁴⁸

IV. PÁRVÁLASZTÓ JÁTÉKOK alkotják a következő nagy játéktípust, amely *körjátékok* sorával indul. Miként más esetben, így Istvánffy Gyulánál is ezek vannak a legnagyobb számban, összesen 16, hosszabb-rövidebb játékközléssel. Ide soroltuk a *Kerényi György* által „más népek dalaival rokon gyerekdalok” közé rendelt „Zöld fű,

42 Istvánffy Gy., 1963. 72. Kottapéldákkal pontos lejegyzéseit lásd: *Nemcsik P.*, 1971. 8., 12., 19.

43 Istvánffy i. m. 68. Upponyból.

44 Istvánffy Gy., 1911. 366. (Csermely); Vö. *Lajos Á.–Schandl Vilmosné* 1957. 10–11.

45 Istvánffy Gy., 1963. 73–74.

46 Istvánffy i. m. 79–80.; Vö. *Lajos–Schandl* i. m. 28–29. Bolyokról.

47 Lázár K., 1997. 168–171.; Istvánffy Gy., 1963. 83.; Vö. hozzá *Nemcsik P.*, 1971. 42.; Istvánffy i. m. 75–76.; Borsodnádasi változattal *Nemcsik* i. m. 50., 57., 71.

48 Istvánffy Gy., 1895. 85–86.

zöld fű, a lábam alatt” kezdettel⁴⁹ Balatonban gyűjtöttet, vagy a „Fehér liliomszál...” kedves borsodbótai változatát.⁵⁰ A „Termett a meggyfa...”, a „Hej! Széna, szénalja...” (bodonyi, bótai és terpesi variánsokkal), vagy az „Ej, meggy, meggy, termett meggy...” (Terpes, Sáta), a „Tiszaparti kisleány...” (Uppony), a „Kis kacska fürdik”, a „Csillag Boris, tudom a nevedet” (Bekölce, Bocs) kezdetű, jellegzetesen palócföldi játékok igen érzékeltes leírással *Lajos Árpádnál* és *Nemcsik Pál* két és fél évtizede kiadásra váró borsodnádasi mondóka- és gyermekjáték-gyűjtéseiből sajátíthatók el, Istvánffy Gyula jó száz évvel ezelőtt megkezdett játékanyag-közléseit is alapul véve.⁵¹

Ezek sorát most egy Tardról való, 1895-ben gyűjtött körjátékkal idézzük meg.

„A fiú és leány gyermekek egymás kezét fogva körbe állnak, egyikük bemegy a kör közepébe, azután a következő versecske éneklése mellett táncra perdülnek mindnyájan:

*Én kis kertet keríték,
Abba rózsát ültetek.
Bíró lánya rászokik,
A törvénybe vitetik,
A törvény is azt mondja:
Lányt illet a koszorú,
Legényt a bokréta.*

A dal éneklése közben a körben álló párt választ magának s azzal addig táncol, míg a dal véget nem ér. Azután a választott megy a körbe s a dalt újból kezdik. És így folyik a játék, míg valamennyit meg nem táncoltatták.”

Az úgynevezett *lánycsapat* csoportjába az „Erzsi lányom, tanulj emberséget...” (Uppony), a „Hol jár, honnan jön, Szent Erzsébet asszony?” (Mikófalva), valamint a „Jön egy ember Ninivéről, Ninivéről, Király-birály biztos...” (Balaton) kezdetű, Istvánffy által gyűjtött játékokat utaltuk.

Végezetül álljon itt az Egerbocsból 1894-ben lejegyzett „pálcás játék”, mint e csoport érdekes és ma is kedvvel játszható darabja.

„A lányok sorban egymás mellé állnak, mindenik az előtte álló vállaira teszi a kezét, egy pedig vesszőt tartva a sort körüljárja s pálcikájával megérinti valamennyit, miközben mindnyájan éneklük:

*Haj, koledár, koledár,
Vidd el a lány dunnáját,
Haj, a szucsi kalapács,
Haj ki, bogár, haj ki!*

A vesszős azt feleli:

*Azért mert én megszerettem
A kend Katyi (v. más nevű) lányát.*

A sor elején álló erre dalolni kezdi s később valamennyi kíséri, hogy:

*Katyi lányom nem adom,
Szűz pártá nélkül,
Gyöngykoszorú nélkül,
A hintóba hat ló legyen,
Mind a hat ló szürke legyen,
Térj ki emberségből.*

49 Kerényi Gy., 1951. 626–628.; Istvánffy Gy., 1963. 71.

50 Istvánffy i. m. 72–73., ill. 80–81. Mátraballáról. Vö. még *Nemcsik* i. m. 13., 21., 37.

51 *Lajos A.*, 1940.; *Uő.* 1957.

Ezután kettesben, majd hármásban járja körül a pálcás a lányok sorát, előlről kezdvén a játékot mindannyiszor, míg a sor elején álló egyedül marad”.⁵²

IRODALOM

Bodgál Ferenc

- 1963 Bevezető. In: *Istvánffy Gyula*: Palóc népköltési gyűjtemény 7–23. Miskolc
Borsai Ilona–Kovács Ágnes
1975 Cinege, cinege, kismadár. Budapest

Borsai Ilona–Hajdú Gyula–Igaz Mária

- 1978 Magyar népi gyermekjátékok. Budapest

Istvánffy Gyula

- 1895 Palócz babonák és gyermekjátékok. Ethn. VI. 108–118.
1896 A borsodi matyó nép élete. Ethnographia VII. 65–83.
1911 A borsod megyei palóczok. Ethnographia XXII. 363–368.
1963 Palóc népköltési gyűjtemény. Miskolc

Juhász Judit

- 1987 Gyermekjátékok Dél-Gömörben. Tudományos Diákköri Dolgozat. JÁMA: 118–88. Kecskemét

Kerényi György

- 1951 Játékok. Magyar Népzene Tára I. Budapest

Kiss Áron

- 1891 Magyar gyermekjáték-gyűjtemény. Budapest

Kriston Vízi József

- 1989 Gyermekjátékok. In: *Bakó Ferenc* (szerk.): Palócok IV. 487–594. Miskolc
1997 Forráskutatás népi játékaink oktatásához. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, 1995–1996. 119–132. Kecskemét

Lajos Árpád

- 1940 A magyar nép játécai. Budapest (Hasonmása: Miskolc, 1997.)
1979 Játékezdő. In: Magyar Néprajzi Lexikon, II. 671–673. Budapest

Lajos Árpád–Schandl Vilmosné

- 1957 Borsodi játékok. Miskolc

Lázár Katalin

- 1990 Játéktípusok. In: Magyar Néprajz VI. 544–649. Budapest
1996 A hagyományos népi játékanyag és a mai kutatás. In: *Kriston Vízi József* (szerk.): Vesszőparipáink III. 78–86. Kecskemét–Budapest
1997 Népi játékok. Budapest

Nemcsik Pál

- 1971 Borsodnádasi mondókák és gyermekjátékok. (Kézirat). JÁMA: 22–84. Kecskemét

Paládi-Kovács Attila

- 1982 A barkóság és népe. Miskolc

52 Újraéledése: *Istvánffy Gy.*, 1963. 84–85.

DIE SPIELSAMMLUNGEN VON GYULA ISTVÁNFY

Gyula Istvánffy (1863–1921) gehörte der ersten Generation der Erforscher der ungarischen Volkskunde an, in sein Interessengebiet fiel in erster Linie die Untersuchung der volkstümlichen Kultur des mittleren und nördlichen Teiles Ungarns. Unter seinen sehr reichhaltigen folkloristischen Sammlungen entfiel bisher nur sehr wenig Interesse auf das Material der von ihm zwischen 1894 und 1912 gesammelten Kinderspiele. Jene Angaben, die zum breiten Kreis der volkstümlichen Kinderfolklore gehörten und schließlich auch in das 1914 abgeschlossene Manuskript „Palócz népköltési gyűjtemény” (Sammlung Palozischer Volksdichtungen) aufgenommen wurden, stammen aus 15 Ortschaften der Komitate Borsod, Heves und Nógrád. Dieses reichhaltige Material sollte ursprünglich den abschließenden Band der bedeutenden Reihe *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (Ungarische Folkloresammlung) darstellen; es wurde schließlich erst 1963 publiziert, herausgegeben vom Ottó-Herman-Museum in Miskolc.

Die Spielsammlungen Gyula Istvánffys enthalten in erster Linie Material von folkloristischem Charakter; es wird nicht auf das Material der Jugendlichen des Palozengebietes, der Landschaften der Matyó und der Barkó eingegangen, das mit Spielzeug und mit an Regeln gebundenen Geräten zusammenhängt. Das kann dadurch erklärt werden, daß 1885 unter dem Titel „Magyar labdajátékok könyve” (Buch der ungarischen Ballspiele) von *Lajos Porzolt* die besten volkstümlichen sportmäßigen Spiele publiziert worden waren; später erschien im Jahre 1891 in der Zusammenarbeit des angesehenen Hochschulprofessors *Áron Kiss* und mehrerer Dutzend Helfer die bedeutende Enzyklopädie jener Zeit unter dem Titel „Magyar gyermekjátékgyűjtemény” (Sammlung ungarischer Kinder-spiele). Das Material von Gyula Istvánffy jedoch ersetzte in einem hohen Maße den Mangel auf dem Gebiet von Spielen mit Texten sowie mit Liedern und Tänzen aus dem nordöstlichen Gebiet Ungarns. Ein Problem hatte sich aber in der Zwischenzeit ergeben, Istvánffy hatte unterließ es, die Melodien der zeitgenössischen, allgemein bekannten Spiele aufzuzeichnen... Doch auch unter solchen Verhältnissen sind die Editionen der Spiele durch Gyula Istvánffy für die Erforscher der ungarischen Volksspiele und der Spielpädagogik sehr lehrreich und interessant. Im Interesse der besseren Unterrichtsbarkeit oder der eventuellen Sammlung von weiteren Spielvarianten wurden die von ihm gesammelten Spiele in nachstehende Gruppe eingeteilt:

I. *Kinderreime*

1. Tierwelt (Schnecken, Marienkäfer, Frösche, Schmetterlinge, Vögel)
2. Lesereime und Auszählreime

II. *Bewegungsspiele*

1. Fangspiele mit Reimen
2. Unterschiedliche Geschicklichkeitsspiele
3. Kraftspiele
4. Ringspiele

III. *Intellektuelle Spiele*

z.b. von versteckendem-suchendem Typ

IV. Spiele der Paarwahl

1. Spiele des Anhaltens um die Hand eines Mädchen

2. Spiele des Anhaltens um die Hand eines Mädchen

Der Autor dieser Studie hofft, daß die aus der Zeit vor rund hundert Jahren stammenden Spielvarianten das Repertoire von Spielen der heutigen ungarischen Kindergärten und Grundschulen auffrischen können, und daß das Gedenken an Gyula Istvánffy so nicht einfache wissenschaftsgeschichtliche Erinnerung bleiben wird.

József Kriston Vízi